

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

КІДІНА НАТАЛЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343.91-053.6:343.22(477)

**КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ
НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
Кулакова Наталія Володимирівна,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент

Блага Алла Борисівна,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
завідувач кафедри цивільного та кримінального права і процесу

кандидат юридичних наук

Лубенець Ірина Григорівна,
Державний науково-дослідний інститут МВС України,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності

Захист відбудеться 5 травня 2021 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.03 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «5» квітня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.Г. Братель

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Злочинність дітей залишається однією з суттєвих проблем сучасної України. Протягом 2016–2020 рр. на території України спостерігається поступове зменшення кількості кримінальних правопорушень, що вчиняються дітьми, зокрема у 2016 р. за їх участю було вчинено – 5230 кримінально-караних діянь, 2017 р. – 5608, 2018 р. – 4750, 2019 р. – 4088, 2020 р. – 4019. Частка злочинів, що вчиняються дітьми, у структурі всієї злочинності в середньому становить до 8 %¹. Протистояти такій злочинності, реагувати на структурно-якісні зміни, що відбуваються в ній, одночасно з іншими організаційними та правовими заходами, покликана сучасна, науково обґрунтована державна політика та її послідовна, індивідуалізована реалізація.

Розвиток державної політики у сфері запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються дітьми тісно пов'язаний із закріпленням в законі приписів щодо індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім. Ухвалення Верховною Радою України законів «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» (2008), «Про пробацію» (2015) встановило низку нових положень, спрямованих на гуманізацію кримінальної репресії стосовно осіб, які не досягли повноліття, що в цілому можна оцінити позитивно. Водночас частина кримінально-правових норм, що стосуються індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім, потребує вдосконалення, конкретизації та більш чіткої регламентації.

Сучасні теоретичні дослідження інституту індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім здебільшого характеризуються як коментування загальних правил призначення покарання та виявленню специфіки їх застосування до неповнолітніх, що не дозволяє повною мірою сформулювати цілісну концепцію призначення покарання даній категорії осіб та на її підставі розвивати кримінальне законодавство та правозастосовну практику.

На даний час індивідуалізація призначення покарання неповнолітнім певною мірою ускладнена через чинні загальні підстави та оціночні поняття. При цьому закон не конкретизує зміст різноманітних обставин, що індивідуалізують призначення покарання неповнолітнім, зазначаючи лише загальні принципи, якими повинен керуватися суд. У зв'язку з цим суди не мають відповідної нормативної бази для реального виконання приписів закону про врахування рівня розвитку особистості неповнолітнього та інших особливостей, ступеню впливу на вид та розмір покарання окремих пом'якшуючих та обтяжуючих обставин. Таким чином, має місце протиріччя між необхідністю всебічної індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім та відсутністю достатньої теоретичної бази для вдосконалення в цьому напрямку законодавства та правозастосовної практики.

В юридичній літературі різним аспектам, які стосуються проблем індивідуалізації покарання неповнолітніх, приділялась увага у роботах відомих вітчизняних та зарубіжних вчених в галузі кримінології та кримінального права,

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

зокрема В. І. Арькова, Ю. В. Баулін, Н. Л. Березовська, А. А. Березовський, А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, Р. І. Брящей, В. П. Герасименко, В. В. Голіна, О. П. Горох, О. О. Горшенін, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, О. О. Дудоров, Ю. І. Ємець, А. П. Закалюк, Д. В. Казначеева, І. І. Карпець, О. О. Книженко, О. М. Костенко, Г. А. Кригер, В. В. Кузнецов, Н. Ю. Максимова, В. О. Меркулова, А. А. Музика, О. Г. Колб, В. В. Кузнецов, Н. В. Кулакова, Н. В. Лісова, О. М. Литвинов, В. А. Ломако, І. Г. Лубенець, В. І. Осадчий, Є. О. Письменський, М. С. Пузирьов, Д. В. Ривман, М. В. Романов, А. В. Савченко, С. В. Сахнюк, В. В. Скибицький, А. Х. Степанюк, В. Я. Тацій, Ю. М. Ткачевський, В. М. Трубников, В. І. Тютюгін, Є. В. Фесенко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. В. Черней, В. І. Шакур, С. Д. Шапченко, І. С. Яковець, О. О. Ямкова, С. С. Яценко та ін. Суттєвий внесок у розв'язання проблем призначення покарання неповнолітнім зробили у своїх дисертаціях на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук такі науковці, як: О. В. Дашенко «Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх» (2009); А. О. Клевцов «Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України» (2009); О. О. Северин «Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі» (2009); Н. Л. Березовська «Покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх» (2010); Ю. І. Ємець «Вчинення злочину неповнолітніми як обставина, що пом'якшує покарання: психолого-юридична сутність» (2010); Н. Я. Ковтун «Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за Кримінальним кодексом України» (2010); О. С. Яцун «Особливості кримінального покарання неповнолітніх» (2010); Є. М. Вечерова «Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади)» (2011); А. Ю. Коновалова «Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України» (2012); М. А. Білоконь «Запобігання злочинності неповнолітніх: досвід країн Європейського Союзу» (2013); Ю. В. Єгорова «Умовні види звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України» (2015); Є. С. Назимко «Теоретико-прикладні засади становлення і розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України» (2016); Т. І. Дмитришина «Призначення покарання неповнолітнім у сучасних умовах» (2018); А. О. Сілкова «Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування» (2019) та ін.

Однак, віддаючи належне результатам наукових розробок цих та інших вчених, ураховуючи теоретичну і практичну значущість їх досліджень, спеціального вивчення потребують питання імплементації зарубіжного досвіду індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім; встановлення особливостей негативних тенденцій, причин і умов, елементів кримінологічної характеристики неповнолітніх осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення та завдана ними шкода; удосконалення взаємодії між суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням; удосконалення кримінально-правової регламентації призначення покарання неповнолітнім, а також розробка заходів запобігання злочинності неповнолітніх.

Складність і комплексність даного феномена, в умовах сьогодення, обумовили актуальність його подальшого наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453), Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. (Указ Президента України № 276/2015), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від № 501/2015, 119/2021), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від № 287/2015, 392/2020), Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027) та Плану заходів її реалізації на період до 2023 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1335-р), Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454); Пріоритетних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28).

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол від 29 жовтня 2015 р. № 3) та схвалена Координаційним бюро НАПрН України (№ 769, 2015 р.).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є теоретичне узагальнення та розв'язання комплексної науково-прикладної задачі індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім за допомогою кримінологічних засобів, що полягає у розробленні пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Для досягнення поставленої мети були окреслені такі *задачі*:

- з'ясувати проблеми індивідуалізації покарання неповнолітніх у контексті реалізації кримінологічної політики;
- окреслити кримінологічний інструментарій в правовому механізмі індивідуалізації покарання неповнолітніх;
- здійснити класифікацію правових та кримінологічних критеріїв оцінки особистісних якостей за ознаками рівня криміногенності й ступеня суспільної небезпечності, значущих для індивідуалізації покарання неповнолітніх;
- обґрунтувати вибір правових санкцій на стадіях досудової пробації та призначення покарання неповнолітнім, які вчинили кримінальні правопорушення;
- визначити заходи покарання на стадіях пенітенціарного та постпенітенціарного впливу щодо неповнолітніх у відповідності з критеріями їх соціальної занедбаності;
- проаналізувати співмірність застосування кримінальних санкцій на основі кримінологічних та правових критеріїв оцінки особи неповнолітнього;
- розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення правових засобів індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім в законодавстві та судовій практиці;

– запропонувати заходи превенції на основі використання кримінологічних засобів індивідуалізації покарання на стадіях призначення і виконання покарання неповнолітнім;

– оцінити ступінь використання кримінологічної експертизи при запобіганні завідомо неправомірних та помилкових рішень суду та у сфері виконання покарань щодо неповнолітніх.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в процесі призначення покарання неповнолітнім.

Предметом дослідження є кримінологічні засади індивідуалізації покарання неповнолітніх в Україні.

Методи дослідження Для досягнення поставленої мети та вирішення обумовлених нею задач використовувались загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема *історико-правовий* – у процесі вивчення вітчизняного досвіду індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім (підрозділи 1.1, 1.2); *формально-логічний* – з метою надання кримінально-правої та кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх, що обумовлює індивідуалізацію призначення покарання неповнолітнім (підрозділ 1.2, розділ 2); *порівняльно-правовий* – для виявлення особливостей кримінально-правового регулювання призначення покарання неповнолітнім в Україні та зарубіжних країнах, а також оцінки можливостей упровадження іноземного досвіду у вітчизняну правозастосовну практику (підрозділи 1.3, розділ 2); *документальний* – під час опрацювання матеріалів кримінальних проваджень за окремими кількісними та якісними параметрами з подальшою інтерпретацією одержаних результатів у дисертаційній роботі (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2); *аналізу* – при формулюванні висновків до розділів і загальних оцінок, а також пропозицій щодо удосконалення індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім (розділи 1–3); *логіко-нормативний* – для аналізу законодавчих та відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів з питань запобігання кримінальним правопорушенням, вчиненим неповнолітніми (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); *психологічні* методи (опитування, соціометрії) надали змогу виявити особливості особи неповнолітнього правопорушника (підрозділ 2.1); *статистичний* метод – для здійснення аналізу зібраних емпіричних даних, а також офіційної статистичної звітності (розділи 2–3).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні та аналітичні матеріали Офісу Генерального прокурора України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної служби статистики України, Державної судової адміністрації України, Уповноваженого Президента України з прав дитини за період 2015–2020 рр.; результати вивчення 427 кримінальних проваджень (2015–2019 рр.) та 152 судових рішень щодо кримінальних правопорушень неповнолітніх та за їх участю у Львівській, Чернігівській, Дніпропетровській, Одеській областях та м. Києві; аналітичні узагальнення МВС України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Верховного Суду, Державної судової адміністрації України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні комплексним монографічним дослідженням кримінологічних засад індивідуалізації покарання неповнолітніх з урахуванням сучасного стану кримінального, кримінального процесуального законодавства та правоохоронної діяльності. У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

- сформульовано наукове визначення «правовий режим призначення покарання» як закріплені в законі обов’язкові для суду правила, що являють собою сукупність регулятивних, охоронних, процесуально-процедурних засобів, що дозволяють забезпечити на основі індивідуалізації призначення законного і справедливого покарання у кожному кримінальному провадженні та «правові засоби індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім» як діяльність владних органів, що полягає в реалізації правових приписів відповідно конкретних життєвих ситуацій та індивідуально визначених суб’єктів, включає в себе і вище зазначену діяльність, і відповідні правові норми, закріплені в законі;

- розкрито зміст правових засобів індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім як системи заходів спрямованих на виправлення неповнолітнього та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень на основі вивчення ретельного вивчення особистості неповнолітнього (соціально-демографічних, соціально-психологічних та індивідуально-психологічних якостей);

- визначено проблема індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім через систему оцінки ризиків і потреб, яка базується на вивченні та врахуванні умов життєдіяльності, зв’язків та відносин неповнолітнього в їх динаміці при прогнозуванні ефективності застосування заходів кримінально-правового характеру й дозволяє призначити неповнолітньому максимально індивідуалізоване покарання);

- запропоновано бальну систему врахування пом’якшуючих та обтяжуючих обставин при призначенні покарання неповнолітнім за вчинення одиничних злочинів, яка передбачає використання окремих бальних категорій при призначенні покарання неповнолітнім за вчинення тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинення яких настає з 14-річного віку, при цьому кожній закріпленій в законі пом’якшувачій та обтяжуючій обставині призначається певна кількість балів (від двох до восьми);

удосконалено:

- поняття «принцип індивідуалізації призначення покарання» – відправні, основоположні кримінально-правові ідеї (вимоги), які визначають сутність, зміст і побудову цього інституту з урахуванням біосоціальних та психофізіологічних особливостей неповнолітніх, дозволяють призначити міру покарання, необхідну і достатню саме для даного засудженого з урахуванням його особистості і всіх обставин вчиненого ним злочину, що сприяє досягненню цілей покарання та «індивідуалізація призначення покарання неповнолітнім» – принцип і головна складова відповідного правового режиму обрання неповнолітньому необхідної і достатньої міри покарання, що забезпечує досягнення його цілей, в повній відповідності з характером і ступенем суспільної небезпеки скоєного злочину,

особливостями особистості винного, умовами його життя і виховання, обставинами пом'якшуючими та обтяжуючими покарання, характером впливу на неповнолітнього старших за віком осіб;

– систему науково обґрунтованих та орієнтованих на практичне застосування факторів, що впливають на індивідуалізацію призначення покарання неповнолітнім;

– правові та організаційні засади взаємодії органів та установ кримінальної юстиції щодо співмірності застосування кримінальних санкцій стосовно неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення;

дістало подальший розвиток:

– історичні періоди становлення індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім з визначенням особливостей періодизації розвитку правової охорони неповнолітніх, що відбувалася з розвитком суспільних відносин та вітчизняного кримінального законодавства;

– наукове бачення шляхів імплементації зарубіжного досвіду щодо індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім, що ґрунтується на внесенні змін та доповнень до кримінального законодавства;

– теоретичне обґрунтування необхідності удосконалення положень законодавства в частині конкретизації правових засобів індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім;

– рекомендації щодо запровадження новітніх методів управління ризиками, оцінки потреб неповнолітнього, що вчиняє кримінальне правопорушення, з метою мінімізації можливих негативних наслідків.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження впроваджено та мають перспективи подальшого використання у:

науково-дослідній роботі – для подальшої розробки загальнотеоретичних та практичних напрямів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень неповнолітніми (акт Національної академії внутрішніх справ від 23 травня 2019 р.);

законотворчій діяльності – при вдосконаленні законодавства про кримінальну відповідальність та кримінальне покарання неповнолітніх (лист Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 15 січня 2017 р. № 07/5-5 ВР);

правозастосовній діяльності – при розробленні й удосконаленні відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, підготовці методичних рекомендацій з питань організації діяльності судових і правоохоронних органів у сфері призначення й виконання покарання та інших заходів кримінально-правового впливу неповнолітнім (акт Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26 січня 2021 р. № 329/0/158);

освітньому процесі – під час підготовки лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінології, кримінального права, кримінально-виконавчого права, а також при проведенні різних видів занять із відповідних дисциплін у процесі підготовки бакалаврів, магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України (акт Національної академії внутрішніх справ від 21 травня 2019 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені автором у виступах на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: «Християнство на межі тисячоліть (економічні, правові, історичні та культурологічні аспекти)» (м. Київ, 15–16 березня 2001 р.); «Актуальні проблеми державотворення в Україні» (м. Рівне, 25 квітня 2001 р.); «Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукр. з'їзду працівників освіти» (м. Київ, 8 жовтня 2001 р.); «Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах» (м. Київ, 17 квітня 2002 р.); «Юридичні читання молодих вчених» (м. Київ, 23–24 квітня 2004 р.); «Україна в євроінтеграційному процесі: проблеми і перспективи» (м. Київ, 25–26 лютого 2006 р.); «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпропетровськ, 7–8 жовтня 2012 р.); «Теорія і практика віктимології» (м. Харків, 12 листопада 2015 р.); «Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи» (м. Київ, 20 лютого 2016 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 25 березня 2016 р.; 21 квітня 2018 р.; 22 березня 2019 р.; 28 травня 2020 р.); «Актуальні проблеми соціального права» (м. Київ, 2016 р.); «Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)» (м. Харків, 25 листопада 2017 р.); «Актуальні проблеми кримінального права» (м. Київ, 22 листопада 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 26 наукових працях, серед яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, дві статті – у зарубіжних наукових періодичних виданнях, 16 статей – у збірниках наукових доповідей, чотири праці, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (321 найменування на 31 сторінці) та чотирьох додатків на 17 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 258 сторінок, із них основний текст дисертації – 197 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації; визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, надано відомості щодо шляхів і форм їх упровадження; наведено характеристики апробацій і публікацій дисертанта, в яких відображено основні положення роботи.

Розділ 1 «Теоретико-прикладні засади застосування засобів кримінологічного характеру в індивідуалізації покарання неповнолітніх» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Сучасний стан дослідження проблеми індивідуалізації покарання неповнолітніх в контексті реалізації кримінологічної політики України»* систематизовані наукові здобутки науковців із питань призначення покарання

неповнолітнім, зокрема його індивідуалізації (Т. І. Дмитришина, Є. С. Назимко, М. С. Пузирьов). Проведене дослідження дало можливість з'ясувати, що у вітчизняній кримінально-правовій доктрині індивідуалізація покарання традиційно розглядається не лише як принцип кримінального права, а й як принцип призначення покарання. Обґрунтування необхідності індивідуального підходу до вибору міри покарання для конкретного злочинця було проведено ще в роботах правознавців ХІХ століття.

Стосовно неповнолітніх встановлено, що в механізмі їх злочинної поведінки основна роль належить соціальному середовищу. Тому зрозуміло, що реакція законодавця на кримінальне правопорушення вчинене неповнолітнім повинна бути виражена не стільки каральним впливом на нього, скільки усуненням наслідків недостатньої соціалізації. Таким чином, норми кримінального закону, що охороняють інтереси неповнолітніх при призначенні покарання, є, з одного боку, частиною Кримінального кодексу (КК), а з іншого – мають свій власний об'єкт регулювання, спрямованість і призначення. Це дає можливість уявити систему аналізованих норм як дещо самостійну ланку в системі кримінального законодавства.

Запропоновано визначення «індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім» як принцип і головна складова правового режиму обрання неповнолітньому необхідної і достатньої міри покарання, що забезпечує досягнення його цілей, в повній відповідності з характером і ступенем суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення, особливостями особинного (неповнолітнього), умовами його життя і виховання, характером впливу на нього старших за віком осіб, а також обставинами пом'якшуючими і обтяжуючими покарання.

У підрозділі 1.2 «Концептуальне визначення кримінологічного інструментарію в правовому механізмі індивідуалізації покарання неповнолітніх» проаналізовано підстави і критерії диференціації та індивідуалізації покарання неповнолітніх, що вчиняють кримінальні правопорушення, зокрема: характер і ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення та особу винного. Це дозволило зробити такі висновки: а) суспільна небезпека як змістовно-сутнісна, інтегративна властивість кримінального правопорушення є однією з основних, суттєвих конструкцій сучасного українського кримінального законодавства. Відмова від неї під виглядом боротьби з політизацією, ідеологізацією привів би до відмови від позитивного і апробованого досвіду, до значного зниження рівня правового регулювання заходів боротьби зі злочинністю; б) суспільна небезпека кримінального правопорушення виступає в якості вихідної, концептуальної передумови диференціації, а тому й індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання. Завдяки тому, що вона може бути виміряна за типовими ознаками, стає можливим диференціювати в законі межі кримінальної відповідальності та покарання судом; в) суспільна небезпека особи злочинця і кримінального правопорушення тісно пов'язані між собою категорії, оскільки тільки на основі протиправного діяння може виникнути суспільна небезпека особистості його суб'єкта. Хоча вона є додатковим, але вельми важливим критерієм визначення реальності загрози вчинення нового кримінального правопорушення засудженим

при призначенні йому покарання; г) врахування рис (характеристик) особи при призначенні покарання необхідне для прогнозування поведінки засудженого, й істотно впливає на призначення покарання.

У підрозділі 1.3 *«Генеza використання кримінологічних засобів в судовій та кримінально-виконавчій практиці індивідуалізації покарання неповнолітніх: вітчизняний та міжнародний досвід»* здійснено історичний аналіз кримінального законодавства України з часів Київської Русі й до сьогодення. З'ясовано поступовість в розвитку інституту кримінального покарання неповнолітніх, зокрема індивідуалізації його призначення, виокремлено певні історичні періоди. На індивідуалізацію призначення покарання неповнолітнім великий вплив мають рівень соціального, політико-правового і економічного розвитку країни, і, як наслідок – стан кримінального законодавства, завдання кримінальної політики і законодавства, традиції правозастосовної практики.

Здійснено аналіз міжнародних правових актів щодо особливостей застосування покарання до неповнолітніх, визначення основних принципів та меж, а також законодавство країн Європи (Болгарія, Данія, Естонія, Іспанія, Італія, Литва, Нідерланди, Польща, Франція, Швеція, Швейцарія, Литовської Республіки, Німеччини) та інших країн. З'ясовано, що відмінною рисою кримінального законодавства ряду країн Західної Європи є наявність окремих нормативних правових актів, що регламентують питання кримінально-правової відповідальності неповнолітніх, що обумовлено історичними особливостями розвитку кримінального законодавства зазначених країн відповідно до національних традицій.

Розділ 2 «Кримінологічні засади призначення покарання неповнолітнім» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Кримінологічні критерії оцінки особистісних якостей неповнолітніх значущих для індивідуалізації покарання»* проаналізовано кримінологічні критерії, що визначають результат процесу індивідуалізації призначення покарання неповнолітньому, який вчинив кримінальне правопорушення. Визначено, що при призначенні покарання суд повинен керуватися не лише межами санкцій та основними правовими засадами призначення покарання, а й брати до уваги обставини, що характеризують винного у вчиненні злочину під час вчинення злочинного діяння і після його вчинення, у зв'язку з чим доведено цінність кримінологічної характеристики особи неповнолітнього, яка включає соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні, індивідуально-вікові особливості особистості неповнолітнього, а також формування ціннісних орієнтацій та визначення соціальних ролей.

Аналіз положень ст. 65–67 КК України дозволив зробити висновок про те, що в ній закріплена система загальних засад, окрім яких, при призначенні покарання, варто враховувати спеціальні (ст. 68–71 КК України) та особливі (ст. 103 КК України), зокрема причини та умови правопорушення; умови життя і виховання неповнолітнього; вплив дорослих; антисоціальну активність; рівень розвитку (стан розумової діяльності, обсяг знань, параметри емоційно-вольової сфери); особистісно-психологічні ознаки (фізіологічні, емоційні, вольові, інтелектуальні

властивості), що визначаються віковими характеристиками, а також можливості й умови для реституції та реабілітації без застосування примусових заходів кримінально-правового впливу з урахуванням культурних факторів середовища, в якому проживає неповнолітній. Також варто враховувати, що для осіб неповнолітнього віку, які вчинили протиправні діяння, характерні: недостатня зрілість вольової та емоційної сфери; легше сприйняття стороннього впливу; підвищена збудливість; невірноваженість.

Констатовано, що покарання не просто має формально відповідати санкції статті Особливої частини і нормативам Загальної частини КК України, а має бути справедливим, гуманним. У зв'язку з чим, необхідно взяти до уваги всі інші засади призначення покарання, в тому числі і в інтересах його індивідуалізації.

У підрозділі 2.2 *«Індивідуалізація вибору правових санкцій на стадіях досудової пробації та призначення покарання неповнолітнім, які вчинили кримінальні правопорушення»* здійснено аналіз кримінального законодавства України та встановлено, що стосовно неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення, визначена окрема система кримінальних покарань та інших заходів впливу: а) покарання, що не пов'язані з ізоляцією засуджених від суспільства (штраф, громадські та виправні роботи); б) покарання, пов'язані з обмеженням або позбавленням свободи (арешт, позбавлення волі на певний строк). Такий перелік є вичерпним і визначений з урахуванням віку та специфіки особи неповнолітнього. Аналіз судової практики застосування покарань до неповнолітніх підтвердив, що із п'яти видів покарань фактично застосовуються лише два: позбавлення волі на певний строк і штраф. Таким чином, чинна система покарань неповнолітніх у значній частині не працює.

Наголошено, що незважаючи на достатню кількість видів покарань для неповнолітніх, судові органи мають проблеми при виборі і призначенні покарань. Основною причиною такого становища є «непрацездатність» системи покарань, яка не може бути реалізована в повному обсязі, а тому порушується єдність й взаємозв'язок її елементів, що веде до надмірного (іноді, необґрунтованого) застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк (такий вид покарання застосовано у 87 % проаналізованих судових вироків), а інші види покарань, які не пов'язані з ізоляцією неповнолітнього від суспільства, застосовуються вкрай рідко (5–8%).

На підставі вищевикладеного запропоновано шляхи вдосконалення системи покарань для неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення: а) введення нових видів покарань, які не будуть пов'язані з позбавленням волі: обмеження свободи з обов'язковим направленням неповнолітнього до виправного центру, із заборобою змінювати місце проживання, навчання, роботи, покидати житло в певні години доби, спілкуватися з потерпілим або його родичами; б) переглянути максимальний строк покарання у виді позбавлення волі; в) введення до системи кримінального судочинства «відновного правосуддя»; г) відмова від застосування додаткових покарань до неповнолітніх та заміну їх на виховні заходи (догана з боку суду; вибачення; спеціальні зобов'язання; підвищена турбота та нагляд над дитиною; відшкодування заподіяних майнових збитків; реституція; медіація, участь у виховних та пробаційних програмах); д) позбавлення

штрафу ознак конфіскації майна (в частині звернення стягнення з майна неповнолітнього), а по можливості його заміни виховними заходами у разі несплати та відсутності підстав для розстрочки виплати; е) призначення такого покарання як громадські роботи неповнолітнім з 14 років (крім осіб, визнаних інвалідами першої або другої групи, а також вагітних). Також, наголошено на необхідності законодавчого вирішення необхідності перегляду санкцій статей Особливої частини КК України на їх відповідність вимогам щодо покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, або закріплення в кримінальному законодавстві положення про право суду переходити до більш м'якого покарання за системою покарань, передбаченою ст. 51 КК України, у випадках, коли жодне із запропонованих у санкції статті Особливої частини покарань не може бути застосоване до конкретного неповнолітнього.

У підрозділі 2.3 *«Індивідуалізація застосування виховних та запобіжних заходів покарання на стадіях пенітенціарного та постпенітенціарного впливу щодо неповнолітніх»* здійснено аналіз змісту, особливостей та практики застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру, а також проаналізовано ймовірні напрями подальшого удосконалення пенітенціарної діяльності стосовно неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі на певний строк.

На основі аналізу особливостей застосування звільнення особи від покарання стосовно неповнолітніх правопорушників, закріплених в розд. XV Загальної частини КК України, зазначено, що з метою забезпечення особливих потреб цих осіб, які обумовлені недостатністю інтелектуального розвитку, життєвого досвіду, соціально-психологічними особливостями особи, законодавець у положеннях ст. 97, 105, 106 КК України передбачив можливість заміни кримінальної відповідальності або покарання примусовими заходами виховного характеру. При цьому підставою для звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності або від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є можливість їх виправлення без призначення покарання. Можливість такого виправлення впливає з оцінки поведінки неповнолітнього до і після вчинення злочину, його ставлення до навчання, роботи та інших обставин, що свідчать про невелику небезпечність особи неповнолітнього.

У контексті вжитих законодавцем у диспозиціях ст. 97, 105 КК України термінологічних формулювань – «без застосування покарання» та «не потребує застосування покарання», які по суті є аналогічними за своєю правовою природою і спрямовані на досягнення однієї мети кримінально-правового реагування – виправлення засудженого, зроблено висновок, що застосування до неповнолітнього інституту звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру здійснюється судом без призначення неповнолітньому конкретного покарання, визначеного в санкції відповідної статті КК України, за якою його було визнано винуватим.

З огляду на те, що наукові положення про якісно нову систему спеціальних виховних установ, що діятимуть на нових соціально-правових та організаційних засадах, і які б задовольняли інтереси людини, суспільства і держави, ще тільки

розробляються, запропоновано бачення реформування системи виховних колоній. Зазначено, що розвиток виконання покарання не має зводитися лише до поліпшення матеріального забезпечення чи удосконалення виховного процесу, а відбуватися у рамках здійснення комплексу заходів щодо узгодження кримінально-виконавчого законодавства та практики його застосування до потреб суспільства, потерпілого, засудженого і його родини. Удосконалення діяльності виховних колоній може вирішити такі складні проблеми, як праця, освіта, життєві умови, дозвілля неповнолітніх ув'язнених у виховних колоніях і після звільнення з них, що мають бути спрямовані на позитивну перспективу ресоціалізації особи (модернізація підприємств у місцях позбавлення волі, навчання необхідним професіям, що можливо лише за підвищення рівня освіти й загальної культури, створення сприятливих життєвих умов, осмисленості дозвілля, підвищення духовності тощо).

Розділ 3 «Удосконалення кримінологічних засад індивідуалізації покарання неповнолітніх в Україні» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Оптимізація діяльності органів і установ кримінальної юстиції щодо співмірності застосування кримінальних санкцій на основі кримінологічних критеріїв оцінки особи неповнолітнього»* виокремлено особливості функціонування органів та установ кримінальної юстиції, їх завдання та результати діяльності. Проаналізовано статистичні дані результатів діяльності служби пробації та судової статистики щодо реалізації індивідуалізації покарання неповнолітнім.

Встановлено, що пробація – один із напрямів запобігання злочинності, у тому числі рецидивної й пенітенціарної, ресоціалізації засуджених неповнолітніх, який спрямований на процес виправлення через корекцію поведінки та обмеження впливу кримінальної субкультури. Уповноважені органи з питань пробації застосовують заходи спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень на основі залучення неповнолітніх до навчання; обмеження спілкування з дорослими суб'єктами пробації; реалізації програм, методики та інструментів впливу на корекцію поведінки неповнолітніх.

Запропоновано спеціалізовану систему законодавства для неповнолітніх, органів і установ, що займаються профілактикою і наглядом за неповнолітніми, умовами їх виховання і розвитку, девіантною поведінкою як особливу систему правосуддя, при якій її центральна ланка – ювенальний суд тісно взаємодіє з соціальними службами як до розгляду кримінального провадження судом, так і після прийняття судового рішення незалежно від того, чи розглядає суд матеріали щодо неповнолітнього правопорушника або здійснюється захист його прав в порядку цивільного судочинства. Саме ювенальна юстиція – це правова основа соціальної політики щодо неповнолітніх, система захисту їх прав і законних інтересів, яка об'єднує навколо спеціалізованого суду у справах неповнолітніх (ювенального суду) органи і служби у справах дітей, спеціальні установи та заклади, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, інститути громадянського суспільства.

У підрозділі 3.2 «Напрями удосконалення використання кримінологічних засобів індивідуалізації покарання на стадіях призначення і виконання покарання неповнолітніх» такі заходи превентивного характеру розроблено на основі аналізу сукупності причин та умов вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми, особливостей їх психологічного стану.

Встановлено, що при індивідуалізації призначення покарання необхідно виявити чинники, які зумовили вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім, встановити серед них найбільш значущі та призначити покарання, яке здатне їх максимально мінімізувати.

Запропоновано алгоритм врахування пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин при призначення покарання неповнолітньому за вчинення одиначного кримінального правопорушення, сутність якого полягає в наступному: за наявності встановлених у кримінальному провадженні пом'якшуючих та (або) обтяжуючих обставин призначення неповнолітньому покарання здійснюється виходячи з середнього строку (розміру) покарання. Середній строк (розмір) покарання встановлюється шляхом складання максимального та мінімального строків (розмірів) покарання, що передбачені відповідною статтею Особливої частини КК України, та ділення отриманого результату навпіл. При обчисленні середнього строку (розміру) покарання неповнолітньому обов'язково беруться до уваги положення ст. 102 КК України.

У підрозділі 3.3 «Застосування кримінологічної експертизи у запобіганні завідомо неправомірних і помилкових рішень суду та у сфері виконання покарань щодо неповнолітніх» встановлено, що одним з шляхів удосконалення законодавчого врегулювання кримінального законодавства щодо відповідальності неповнолітніх, зокрема її індивідуалізації, є здійснення кримінологічної експертизи відповідних законопроектів. Доцільним виявляється створення з цією метою певної бази відповідних експертів; визначення певних строків в межах регламентних процедур підготовки законопроекту до розгляду в першому читанні; встановлення вимог до кримінологічного висновку. Реалізація даної пропозиції дозволить, по-перше, підвищити якість законодавчих ініціатив та їх юридичну техніку; по-друге, супроводжуючі законопроект матеріали отримують науково обґрунтовану та актуальну основу; по-третє, наявність певної бази відповідних експертів та експертних висновків дозволить координувати кримінальну політику. У перспективі напрацювання експертного середовища дозволять перейти до єдності правозастосування кримінального закону.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації на основі узагальнення концепцій вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства та багаторічної правозастосовної практики України та інших країн розроблено наукові положення й отримано результати, що в сукупності розв'язують важливе наукове завдання індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім, зокрема:

1. В індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім виокремлюються два аспекти: по-перше, вона є принципом – підставою, основною ідеєю призначення покарання, по-друге, головною складовою правового режиму призначення покарання – реальним втіленням цієї ідеї в правотворчості та правозастосуванні. При цьому індивідуалізація покарання як режим є похідною від однойменного принципу.

Таким чином, індивідуалізація призначення покарання неповнолітнім – принцип та головна складова правового режиму призначення покарання шляхом обрання неповнолітньому необхідної та достатньої міри покарання, що забезпечує досягнення його мети, у повній відповідності до характеру та ступеню суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення, особливостями винної особи, включаючи стан її психічного розвитку, умов життя та виховання, характер впливу на неповнолітнього старших за віком осіб, а також пом'якшуючими та обтяжуючими обставинами.

2. Використання багатофакторного підходу дозволило встановити, що факторами, що впливають на індивідуалізацію призначення покарання неповнолітнім в сучасних умовах, є: 1) соціально-політичний; 2) правовий (включаючи систему міжнародно-правових актів в сфері захисту прав людини, боротьби зі злочинністю та ставленням до правопорушників); 3) стан, структура та динаміка злочинності дітей; 4) стан та розвиток судової практики. При цьому встановлено вплив перших двох факторів на характер законодавчих вимог про індивідуалізацію призначення покарання неповнолітнім, а останніх на діяльність правозастосовувача при реалізації відповідних приписів закону.

3. Під кримінологічними засобами індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім розуміються загальні та спеціальні норми кримінального закону та дії щодо їх реалізації, що пов'язані із встановленням характеру та ступеню суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення, пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин, особи неповнолітнього та його особливостей, зокрема рівень психічного розвитку, а також врахування умов його життя та виховання, впливу на нього старших за віком осіб, за допомогою яких забезпечується призначення неповнолітньому законного та справедливого покарання, а також досягнення його мети.

4. Кримінологічні засоби індивідуалізації призначення покарання неповнолітньому повинні формуватися та застосовуватись на підставі системи ризиків та потреб неповнолітнього, що вчинив кримінальне правопорушення, як системи комплексного та послідовного виявлення значущих факторів, що обумовлюють вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім, аналіз яких дозволяє призначити йому максимально індивідуалізоване покарання. При цьому оцінка ризиків дозволяє суду встановити вид та розмір (строк) покарання, з одного боку, що необхідні для зменшення негативного впливу покарання на особу неповнолітнього, а з іншого – для мінімізації можливості вчинення неповнолітнім нового кримінального правопорушення, як під час відбування кримінального покарання, так й після нього. Водночас оцінка потреб дозволяє виявити фактори, які необхідно враховувати з метою зниження мотивації правопорушника до вчинення нових кримінальних правопорушень.

Відповідно запропонована система врахування ризиків та потреб неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, має практичне значення не лише для індивідуалізації призначення покарання, але й для запобігання кримінальних правопорушень зазначеної категорії осіб.

5. Запропоновано доповнити ч. 1 ст. 103 КК України абзацом другим наступного змісту:

«Врахування зазначених обставин здійснюється з метою забезпечення благополуччя неповнолітнього та співрозмірності особливостей особи неповнолітнього й обставин вчиненого діяння».

6. Важливим напрямком удосконалення кримінологічних засобів індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім є застосування на практиці розробленого алгоритму врахування пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин при призначення покарання неповнолітньому за вчинення одиначного кримінального правопорушення.

Сутність запропонованого алгоритму полягає в наступному: за наявності встановлених у справі пом'якшуючих та (або) обтяжуючих обставин призначення неповнолітньому покарання здійснюється виходячи з середнього строку (розміру) покарання. Середній строк (розмір) покарання встановлюється шляхом складання максимального та мінімального строків (розмірів) покарання, що передбачені відповідною статтею Особливої частини КК України, та ділення отриманого результату навпіл. При обчисленні середнього строку (розміру) покарання неповнолітньому обов'язково беруться до уваги положення ст. 102 КК України.

При встановленні у кримінальному провадженні пріоритету обставин, що пом'якшують покарання, остаточне покарання неповнолітньому призначається в межах від нижчої межі санкції до середнього строку (розміру) покарання. За наявності пріоритету обтяжуючих покарання обставин, остаточне покарання неповнолітньому призначається в межах від середнього строку (розміру) покарання до вищої межі санкції.

7. Процедура призначення покарання неповнолітньому за вчинене ним кримінальне правопорушення повинна здійснюватися відповідно до наступного алгоритму. Суд обирає той чи інший вид покарання з тих, що передбачені санкцією відповідної статті, за якою кваліфіковано діяння неповнолітнього. Далі визначається середній термін (розмір) зазначеного виду покарання, після чого, з огляду на законодавчо встановлені особливості призначення покарання неповнолітнім, передбачені ст. 103 КК, а також наявні пом'якшуючі й обтяжуючі покарання обставини, виявлені в кримінальному процесі, суд призначає конкретну міру покарання винній особі в межах санкції кримінально правової норми.

8. Удосконалення індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім можливо через застосування розробленої бальної системи. Дана система передбачає використання окремих бальних категорій при призначенні покарання неповнолітнім за вчинення тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинення яких настає з 14-річного віку. При цьому кожній закріпленій в законі пом'якшуючій та обтяжуючій обставині призначається певна кількість балів від 2 до 8. Для тяжких кримінальних правопорушень один бал відповідає двом місяцям позбавлення волі, а для особливо

тяжких – трьом. При призначенні неповнолітнім покарання всім встановленим у справі пом'якшуючим та обтяжуючим обставинам відповідно до розробленої таблиці надається певна кількість «позитивних» або «негативних» балів. Всі бали сумуються та залежно від бальної категорії кримінального правопорушення переводяться у відповідну кількість місяців позбавлення волі. Остаточне покарання неповнолітньому призначається з врахуванням нарахованих балів, виходячи із середнього строку позбавлення волі, що передбачено за дане кримінальне правопорушення.

9. Головними напрямками удосконалення законодавчого урегулювання кримінального законодавства щодо відповідальності неповнолітніх, зокрема її індивідуалізації, є здійснення кримінологічної експертизи відповідних законопроектів. Завданнями такої експертизи проекту нормативно-правового акта є: об'єктивне і повне дослідження поданого на розгляд експертів проекту відповідно до предмета експертизи виходячи із загальносуспільних та загальнодержавних інтересів, засад побудови правової системи; розроблення за необхідності пропозицій щодо внесення до проекту або інших пов'язаних з ним нормативно-правових актів необхідних змін і доповнень; підготовка обґрунтованого експертного висновку з усебічною оцінкою проекту нормативно-правового акта.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Кідіна Н. В. Законодавство країн Європи про кримінальну відповідальність неповнолітніх. *Право України*. 2000. № 2. С. 97–100.
2. Кідіна Н. В. Загальні питання кримінальної відповідальності неповнолітніх за новим Кримінальним кодексом України. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2002. № 2. С. 110–113.
3. Кідіна Н. В. Про деякі особливості звільнення неповнолітніх від подальшого відбування покарання. *Держава і право*. 2005. Вип. 26. С. 176–180.
4. Кидина Н. В. Критерии индивидуализации наказания несовершеннолетних при его назначении. *Leges et Viata*. Moldova, 2015. № 9/3 (285). С. 25–29.
5. Кідіна Н. В. Особливості виховного впливу на засуджених до позбавлення волі неповнолітніх в сучасних умовах розвитку пенітенціарної системи. *Recht der Osteuropäischen Staaten (Право країн Східної Європи)*. München, 2018. № 4. С. 108–111.
6. Кідіна Н. В. Деякі питання застосування засобів виховного впливу до неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення: історія та сучасність пенітенціарної системи. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2019. № 4. С. 6–10.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Кідіна Н. В. Значення Церкви в процесі правової соціалізації неповнолітніх. *Християнство на межі тисячоліть (економічні, правові, історичні та культурологічні аспекти)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 берез. 2001 р.). Київ : НАУ, 2001. С. 205–206.

8. Кідіна Н. В. Розвиток концептуальних положень, що визначають кримінальну відповідальність і покарання неповнолітніх. *Актуальні проблеми державотворення в Україні* : матеріали IV міжвуз. наук.-практ. конф. (Рівне, 25 квіт. 2001 р.). Рівне, 2001. С. 134–139.

9. Кідіна Н. В. Формування в майбутніх педагогічних працівниках навичок корекційно-виховної роботи з психічно хворими неповнолітніми, що знаходяться в місцях соціальної ізоляції. *Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукр. з'їзду працівників освіти* (Київ, 8 жовт. 2001 р.). Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. С. 100–102.

10. Кідіна Н. В. Призначення неповнолітнім примусових заходів виховного характеру. *Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах* : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 17 квіт. 2002 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2002. С. 64–65.

11. Кідіна Н. В. Поновлююче правосуддя як альтернатива кримінального покарання неповнолітніх. *Юридичні читання молодих вчених* : зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. (Київ, 23–24 квіт. 2004 р.). Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. С. 189–191.

12. Кідіна Н. В. Диференціація кримінальної відповідальності неповнолітніх. *Україна в євроінтеграційному процесі: проблеми і перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25–26 лют. 2006 р.). Київ, 2006. С. 230–235.

13. Кідіна Н. В. Індивідуалізація призначення кримінального покарання неповнолітнім. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук* : матеріали Всеукр. наук. конф. (Дніпропетровськ, 7–8 жовт. 2012 р.). Дніпропетровськ : Свідлер А. Л., 2012. С. 213–215.

14. Кідіна Н. В. Деякі аспекти віктимологічної профілактики злочинності неповнолітніх. *Теорія і практика віктимології* : матеріали Всеукр. конф. (Харків, 12 листоп. 2015 р.). Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. С. 132–133.

15. Кідіна Н. В. Про деякі аспекти кримінально-правових засобів індивідуалізації покарання неповнолітніх. *Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20 лют. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 110–113.

16. Кідіна Н. В. Врахування ознак особи неповнолітнього, що вчинив злочин (порівняльно-правовий аспект). *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 225–229.

17. Кідіна Н. В. Про деякі фактори, що стримують інтеграцію у суспільство неповнолітніх, які знаходяться в конфлікті із законом. *Актуальні проблеми соціального права* : зб. матеріалів учасників всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій». Київ : ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2016. С. 131–134.

18. Кідіна Н. В. Дискусійні питання призначення покарання неповнолітнім. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 25 листоп. 2017 р.). Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 142–144.

19. Кідіна Н. В. Організаційно-правові основи ресоціалізації неповнолітніх засуджених: зарубіжний досвід. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 21 квіт. 2018 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 188–192.

20. Кідіна Н. В. Питання застосування заходів пробації в зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали Х Всеукр. наук.-теорет. конф., присвячено пам'яті професора П. П. Михайленка (Київ, 22 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 228–232.

21. Кідіна Н. В. Аспекти методології прогнозування злочинності неповнолітніх. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 279–282.

22. Кідіна Н. В. Значення кримінологічної експертизи для прогнозування злочинності неповнолітніх. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 трав. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 173–177.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

23. Кідіна Н. В. Формування в майбутніх педагогічних працівниках навичок корекційної роботи з підлітками-інфантилами. *Наукові записки (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2000. № 2. С. 45–47.

24. Кідіна Н. В. Кримінальна відповідальність неповнолітніх в Європейських країнах у XVIII–XIX ст. *Сучасний стан і перспективи розвитку соціально-гуманітарних наук і освіти* : зб. наук. статей. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. С. 157–163.

25. Кідіна Н. В. Система кримінальних покарань неповнолітніх за КК України і проблеми її реалізації. *Міжнародне право і національне законодавство* : зб. наук. праць. Київ : КиМУ, 2003. Вип. 3. С. 91–97.

26. Кідіна Н. В. Застосування до неповнолітніх звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Міжнародне право і національне законодавство* : зб. наук. праць. Київ : КиМУ, 2005. Вип. 4. С. 177–190.

АНОТАЦІЯ

Кідіна Н.В. Кримінологічні засади індивідуалізації покарання неповнолітніх в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертація є одним із перших комплексних монографічних досліджень, в якому з використанням сучасних методів пізнання, розроблено систему кримінологічних засобів індивідуалізації покарання неповнолітніх, в результаті чого сформульовано низку інноваційних положень, висновків і пропозицій, які можуть слугувати подальшому розвитку державної політики у сфері попередження злочинності неповнолітніх, удосконаленню у цій сфері законодавчої бази і правозастосовної практики.

У роботі надано кримінально-правову та кримінологічну характеристику злочинності неповнолітніх. Систематизовано правові та кримінологічні критерії оцінки особистісних якостей неповнолітніх, що мають значення для індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім. Розкрито питання індивідуалізації вибору правових санкцій, а також застосування виховних та запобіжних заходів покарання. З урахуванням критеріїв прогностичної оцінки змін тенденцій злочинності неповнолітніх та практики застосування кримінальних покарань, розроблено шляхи вдосконалення засобів індивідуалізації покарання зазначеної категорії осіб.

Ключові слова: діти, неповнолітні, злочинність неповнолітніх, кримінальна відповідальність, кримінологія, покарання, індивідуалізація призначення покарання, критерії оцінки, кримінологічна експертиза.

АННОТАЦІЯ

Кидина Н.В. Криминологические основы индивидуализации наказания несовершеннолетних в Украине. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2021.

Диссертация является одним из первых комплексных, монографических исследований, в котором с использованием современных методов познания, разработано систему криминологических средств индивидуализации наказания несовершеннолетних, в результате чего сформулировано ряд инновационных положений, выводов и предложений, которые могут служить дальнейшему развитию государственной политики в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних, совершенствованию в этой сфере законодательной базы и правоприменительной практики.

Изучено состояние научного изучения назначения наказания несовершеннолетним, а именно индивидуализации. Проведенное исследование дало возможность выявить особенности отечественной уголовно-правовой доктрины индивидуализации наказания не только как принцип уголовного права, но и принцип назначения наказания. Это дало возможность уточнить определение принципа индивидуализации назначения наказания как основоположных уголовно-правовых идей (требований), которые позволяют назначить меру наказания, необходимую и достаточную именно для данного несовершеннолетнего осужденного с учетом его личностных качеств, всех обстоятельств совершенного им уголовного правонарушения, а также обеспечения достижения целей наказания. На основе анализа уголовного законодательства некоторых стран Западной Европы, выявлены особенности нормативно-правовых актов, которые регламентируют вопросы уголовно-правовой ответственности несовершеннолетних, обусловленные историческими особенностями развития законодательства, а также национальными традициями.

В работе предоставлено криминально-правовую и криминологическую характеристику преступности несовершеннолетних. Систематизировано правовые и криминологические критерии оценки личностных качеств несовершеннолетних, которые имеют значение для индивидуализации назначения наказания несовершеннолетним. Рассмотрена индивидуализация выбора правовых санкций, а также применения воспитательных и предотвращающих мер наказания. С учетом критериев прогностической оценки изменений тенденций преступности несовершеннолетних и практики применения уголовных наказаний, разработаны пути усовершенствования средств индивидуализации наказания указанной категории лиц.

Предложено усовершенствование индивидуализации назначения наказания несовершеннолетним при использовании разработанной балльной системы, которая предусматривает использование отдельных балльных категорий при назначении наказания несовершеннолетним за совершение тяжких и особо тяжких уголовных правонарушений, уголовная ответственность за которые наступает при достижении 14-го возраста. Наказание несовершеннолетнему назначается с учетом совокупности баллов, исходя из среднего срока, предусмотренного за данное уголовное правонарушение.

Ключевые слова: дети, несовершеннолетние, преступность несовершеннолетних, уголовная ответственность, криминология, наказание, индивидуализация назначения наказания, критерии оценки, криминологическая экспертиза.

SUMMARY

Kidina N.V. Criminological principles of individualization of juvenile punishment in Ukraine. – *Qualification scientific work as a manuscript.*

Thesis for a Candidate Degree in Law in specialty 12.00.08 «Criminal law and Criminology; Penal law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The dissertation is one of the first comprehensive monographic studies, in which using modern methods of cognition, developed a system of criminological means of individualization of juvenile punishment, resulting in a number of innovative provisions, conclusions and proposals that can serve further development of public policy in juvenile delinquency. improving the legal framework and law enforcement practices in this area.

The paper presents criminal law and criminological characteristics of juvenile delinquency. The legal and criminological criteria for assessing the personal qualities of minors, which are important for the individualization of sentencing by minors, are systematized. The issue of individualization of the choice of legal sanctions, as well as the application of educational and preventive measures is revealed. Taking into account the criteria of prognostic assessment of changes in juvenile delinquency trends and the practice of criminal penalties, ways to improve the means of individualization of punishment of this category of persons have been developed.

Keywords: children, juveniles, juvenile delinquency, criminal liability, criminology, punishment, individualization of sentencing, evaluation criteria, criminological examination.